

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Instytut Historii Akademii Jana Długosza w Częstochowie
Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

АРХІТЕКТУРНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
ІСТОРИЧНИХ МІСТ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За редакцією Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця

Умань – Познань – Ченстохова – 2016

УДК 94(4-11)(4-191.2)
ББК 63.3-7(44)(45)
А 87

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань»*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор історичних наук, професор

Ірина Кривошея
(Умань, Україна)

доктор габілітований, професор

Марек Мельник
(Ольштин, Польща)

доктор історичних наук, професор

Олександр Тригуб
(Миколаїв, Україна)

доктор габілітований, професор

Веслав Цабан
(Кельце, Польща)

А 87 Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань-Познань-Ченстохова : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 286 с. – Серія «Польсько-український науковий діалог в Умані». – Вип. 3.

У виданні висвітлено окремі аспекти виявлення, збереження та охорони архітектурної та культурної спадщини історичних міст Центрально-Східної Європи. Певна увага приділена релігійному життю урбанізованого простору, а також джерелам з історії міст. Автори колективної монографії репрезентують українські наукові установи та вищі навчальні заклади Литви, Польщі та України.

Для істориків, краєзнавців, викладачів, студентів й учнів навчальних закладів.

УДК 94(4-11)(4-191.2)
ББК 63.3-7(44) (45)
А 87

ЗМІСТ

Умань – історичне місто (<i>О. Мельничук, І. Кривошея</i>).....	5
---	---

РОЗДІЛ 1

ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

1.1. Участь України в міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини (<i>З. Священко, О. Скрипник</i>).....	9
1.2. Історія планування та забудови міста Черкаси (<i>В. Дмитренко</i>).....	15
1.3. Традиція контрактових ярмарків у ранньомодерній Україні: від Львова до Дубна та Києва (<i>Ю. Приходько</i>).....	22
1.4. Умань у XVII – XIX ст.: розквіт та занепад (<i>Т. Клименко</i>).....	29
1.5. Малі архітектурні форми Національного дендрологічного парку «Софіївка» (<i>І. Косенко, В. Грабовий</i>).....	34
1.6. Роль історико-економічних чинників у формуванні архітектурного ландшафту міст Сумщини в XVII – XIX ст. (<i>Ю. Нікітін, В. Іванова</i>).....	45
1.7. «Старий корпус» університету – архітектурна пам'ятка міста Умані(<i>О. Джагунова</i>).....	55
1.8. Дослідження та збереження пам'яток історичних міст Черкащини (<i>В. Мельниченко</i>).....	59
1.9. Проблеми збереження культурної спадщини історичних місць Київщини XVIII – XIX століття (<i>О. Салата</i>).....	66

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В УРБАНІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Wschód i Zachód w kulturze chrześcijańskiej Bułgarii (<i>М. Walczak-Mikołajczakowa</i>).....	73
2.2. Присутствие православных славян на святой горе Афон (<i>Р. Дымчик</i>).....	80
2.3. Проблема исследований первого храма в Вильнюсе (<i>О.Валенене</i>).....	95
2.4. Феномен історико-архітектурного ансамблю Троїцького больницького монастиря (Микільської лікарні) у Києві (<i>О. Крайня, К. Крайній</i>).....	109
2.5. Василянський орден на Правобережній Україні в др. пол. XVIII – пер. трет. XIX ст. (<i>І. Кривошея</i>).....	115
2.6. Василянські монастирі Подільського воєводства (XVIII – перша третина XIX ст.) (<i>Б. Хіхляч</i>).....	132

2.7. Просопографічний портрет ченця Уманського василіанського монастиря (Ю. Стецик).....	147
2.8. Канівське василіанське училище (Н. Басиста, Т. Ярмош).....	160
2.9. Уманське духовне училище: будинок та навчальний заклад (Т. Кузнець).....	168
2.10. Землекористування православного духовенства Київської єпархії ХІХ – початку ХХ ст. та його вплив на відносини з селянством (В. Тацієнко).....	175

РОЗДІЛ 3

БІОГРАФІСТИКА, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА МЕМУАРИСТИКА В ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ МІСТ

3.1. Архітектура «присутніх місць» ХVІІ – ХVІІІ ст. в Україні: бібліографічний огляд (Н. Чергик).....	184
3.2. Книга чуд Почаївського монастиря: аналіз історичного джерела (В. Лось).....	191
3.3. Wydarzenia roku 1768 wHumaniu w świetle rękopisów Biblioteki Kórnickiej (M. Marcinkowska).....	204
3.4. Chełm i jego dzieje w «Drodze mojego życia» arcybiskupa Eulogiusza Georgijewskiego (N. Morawiec).....	215
3.5. Архітектурне обличчя Києва очима поляків у ХІХ столітті (Ю. Ярцун).....	228
3.6. Іноземні дипломати в культурному житті міст Південної України у ХІХ – поч. ХХ ст. (Л. Вовчук).....	236
3.7. W szlacheckim dworze, czyli o ХІХ – wiecznej siedzibie ziemiańskiej i jej mieszkańcach (K. Studnicka-Mariańczyk).....	246
3.8. Етнографічно-краєзнавча діяльність уманської дослідниці Надії Суровцової (І. Кривошея, Л. Якименко).....	261
3.9. Уманський краєзнавчий музей у контексті змін ідеологічних концепцій українського музейництва (1930 – 1950 рр.) (О.Барвінок).....	273
ПІСЛЯМОВА	285

УМАНЬ – ІСТОРИЧНЕ МІСТО

(Вступне слово)

Олександр Мельничук

Ігор Кривошея

Розвиток туристичної галузі залежить від багатьох різних факторів, серед яких важливу й навіть визначальну роль відіграють знання про країну, регіон чи населений пункт. Обов'язковим складником цих знань є історія адміністративно-територіальних чи географічних сегментів. Масштаби країни чи регіону вимагають значно більшого простору для аналізу туристичного потенціалу. Натомість зупинимо увагу на місті, адже воно не тільки «являє собою етноісторичну, архітектурну, соціально-економічну цілісність, але й виступає хранителем історичної пам'яті й відповідної соціонормативної культури» [1].

У той же час кожне місто утворює складну поліфункціональну систему: тут тісно переплітаються промислові, транспортні, торгові, культурні, наукові, адміністративно-господарські та інші функції» [1]. До цього переліку можна й варто додати туристичну функцію.

Історичне місто, за визначенням «Міжнародної хартії про охорону історичних міст» (Вашингтон, 1987 р.), – це населений пункт, що постав «унаслідок більш-менш стихійного розвитку чи за продуманим планом; усі міста світу, як матеріальне вираження різноманітних суспільств, що змінювалися протягом історії, є історичними. Ця хартія конкретно стосується історичних міст, великих і малих, історичних центрів і кварталів із їхнім природним чи створеним людиною оточенням, котрі, окрім власних якостей історичного документа, уособлюють цінності, властиві традиційним міським цивілізаціям» [2, с. 75–77].

Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 визначила новий порядок визнання населеного місця історичним. Згідно з п.1 цього нормативного акту, історичним населеним місцем є «місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини й пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку та занесені до Списку історичних населених місць». У п. 2 документа зазначено, що населений пункт може бути визнано історичним і внесеним до існуючого Списку, «якщо він відповідає щонайменше двом із таких критеріїв:

- наявність історичних, архітектурних, ландшафтних та садово-паркових об'єктів культурної спадщини, які мають містоутворювальне значення;
- розпланування відповідно до минулих історичних епох (до початку XX ст.);

- наявність рядової історичної забудови» [3].

Природно, що історичні міста викликають значний туристично-екскурсійний інтерес, але для цього вони повинні зберегти своє традиційно-історичне обличчя. У цьому контексті особливої ваги у сфері збереження та раціонального використання існуючих традиційних історичних ареалів міст України набуває створення в їх межах охоронних зон – спеціалізованих (історико-архітектурних, історико-культурних) заповідників. Згідно зі ст. 333 Закону України «Про охорону культурної спадщини», об'єктами заповідника повинні оголошуватися ансамблі й комплекси пам'яток, які становлять виняткову антропологічну, археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність [4].

У 2001 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено перелік історичних населених місць України, до якого (серед 401 населеного місця) було включено й Умань на Черкащині [5].

Умань – одне з найбільших міст Черкаської області, розташоване в центрі України на перетині шляхів Київ-Одеса й Львів-Дніпропетровськ. Географічне розташування обумовило й особливості історичного суспільно-політичного, мистецько-культурного розвитку міста. Тим більше, що Уманщина найбагатша в Черкаському краї на історико-культурну спадщину: тут зосереджено понад 20% усіх пам'яток архітектури області.

Окрасою міста є дендрологічний парк «Софіївка» – пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення. Цей туристичний об'єкт, відомий у всьому світі, щорічно відвідують понад 500 тис. туристів.

Щороку вклонитись могилі цадика Нахмана в іудейський Новий рік (Рош-га-шана) до Умані приїждить більше 30 тис. прочан із 30 країн світу. У 1994 році меморіальному комплексу на місці поховання Нахмана – одного з духовних лідерів брацлавських хасидів, надано статус Історико-культурного центру в м. Умань.

Майже 200 пам'яток історії архітектури й монументального мистецтва XVIII – початку XX ст. визначають самобутнє обличчя міста. Переважна їх більшість розміщена в його центральній частині. Умань як місто з давньою історією, що гармонійно поєднує старовину й сучасність, занесено до списку історичних населених місць України. Враховуючи історичну та архітектурну цінність пам'яток, із метою їх збереження й раціонального використання Президент України своїм розпорядженням підтримав ініціативу створення тут заповідника. І вже 31 серпня 2005 року Постановою Кабінету Міністрів України № 833 комплекс пам'яток у м. Умані було оголошено Державним історико-архітектурним заповідником «Стара Умань» з віднесенням його до сфери управління Міністерства будівництва, архітектури та житлово-

комунального господарства України (із березня 2007 р. – Міністерство регіонального розвитку та будівництва України).

У березні 2007 року Науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури і містобудування (НДІТІАМ) розроблено Генеральний план розвитку ДІАЗ «Стара Умань» із визначенням меж та зон охорони пам'яток; терміном проведення ремонтно-реставраційних робіт на об'єктах; упорядкуванням його території.

Площа заповідника становить 82 га центральної частини міста, на якій розташовано 68 об'єктів архітектури, а також Історико-культурний центр на місці поховання цадика Нахмана.

За 10 років свого існування заповідник став організатором 55 наукових конференцій, більше 80 виставкових заходів та мистецьких акцій, понад 700 екскурсій і лекцій. Створення заповідника сприяло розвитку туристичної інфраструктури міста. Гостям пропонуються автобусні та пішохідні екскурсії вулицями старої Умані, відвідування пам'ятних місць його історії.

У 2016 р. відзначається 400 років із моменту першої писемної згадки про місто Умань. Вік міста повністю відповідає хронологічним вимогам історичних міст. За ці чотири століття місто перебувало в складі Речі Посполитої, Війська Запорозького, Російської імперії та Радянського Союзу. Минуле Умані – це велика книга з трагічними й героїчними сторінками, багатим культурним і духовним змістом.

Як історично сформоване місто з класичним розплануванням його центральної частини, Умань прагне поєднати у своєму розвитку архітектурно-мистецьку спадщину з естетикою стильових особливостей сучасного будівництва. Тому регенерація архітектурного середовища, реставрація пам'яток містобудування та архітектури є надзвичайно актуальними для міста й визначальним у діяльності одного з наймолодших заповідників України – заповідника «Стара Умань».

Із кожним роком усе більше туристів відвідують наше місто, своєрідне й неповторне, яке пише свій літопис упродовж більш як чотирьох століть. Незважаючи на свій вік, Умань з оптимізмом дивиться в майбутнє. Завітайте й побачите на власні очі, як це зробив свого часу поет Василь Симоненко. Після гостювання в Умані він написав такі віршовані рядки:

«... Від сьогодні, ласкава Умань,
Скільки житиму – бранець твій...»

Старовинна Умань сподівається, що «бранців», закоханих у наше місто – місто в центрі України, місто в серці України, – ставатиме дедалі більше. А співробітники заповідника «Стара Умань» радо зустрінуть своїх гостей і

запропонують їм цікаву подорож містом, екскурсії, відпочинок у затишних готелях, смачний обід у колі друзів та незабутні враження.

Джерела і література

1. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. Монографія / Я. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – 231 с.
2. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів / Автори-упорядники Кібальник Ю.Д., Прибега Л.В. і Сердюк О.М. – К. : Видавництво АртЄк, 2002. – 136 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 «Про затвердження «Порядку визнання населеного місця історичним» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.ukrinfo.biz/print_law/5473/
4. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1805-14>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=878-2001-%EF>